

Laila Zackariasson

Sokratiska lektioner på Terminskurs 3 1993–2022

Reform med samtidigt införande av sokratiska lektioner år 1992

Den reform av juristprogrammet vid Uppsala universitet som genomfördes år 1992 innebar att ett förstärkt fokus lades på problembaserat lärande och undervisning i seminarieform. Problemidentifikation och metodträning skulle från och med höstterminen samma år stå i centrum för hela juristutbildningen. Seminarierna skulle innehålla komplicerade eller på annat sätt svårbedömda konkreta juridiska problem och all seminarieundervisning skulle vara obligatorisk. Studenterna skulle förbereda sig inför seminarierna först enskilt och sedan i smågrupper. De för undervisningsmodellen så viktiga basgrupperna infördes och arbete i basgrupperna gjordes till ett obligatoriskt moment. På seminarierna skulle det vara studenterna som genom basgrupperna ansvarade för att seminariets tillämpningsfrågor blev ordentligt genomdiskuterade. Läraren skulle inta en mer tillbakadragen roll än vad som tidigare ofta varit fallet och inte som vid traditionell katederundervisning presentera lösningar på de juridiska problem som studenterna ställdes inför. I stället skulle läraren varsamt lotsa studenterna genom seminariets problematik i den mån det fanns behov av det. Ett seminarium inklusive det förberedande basgruppsarbetet skulle kort sagt i första hand ses som ett tillfälle till färdighetsträning med avseende på sådant som problemidentifikation, samarbete, problemlösning och allmän juridisk metod.¹

¹ Av egen erfarenhet vet jag, som började läsa juridik i Uppsala hösten 1988, att en stor del av seminarieverksamheten på juristlinjen vid Uppsala universitet även tidigare hade

Mycket har anförts och fortsätter att anföras om den variant av problembaserat lärande, med tydliga inslag av case-metodik, som allt sedan utbildningsreformen år 1992 präglar juristutbildningen i Uppsala. Ett förhållande som det däremot inte har vare sig talats eller skrivits så mycket om och som kanske inte alla känner till är att det var genom samma reform som de sedermera välkända sokratiska lektionerna i sakrätt och materiell exekutionsrätt på Terminskurs 3 infördes. Den dåvarande motsvarigheten till Terminskurs 3 ("Civilrätt 2") gavs för första gången i sitt nya skick hösten 1993, och det var alltså då de sokratiska lektionerna gjorde entré.

Vid sidan av professor Torgny Håstad, som höll föreläsningar men inte deltog aktivt i gruppundervisningen, var Uppsalafakultetens tongivande lärare i sakrätt och materiell exekutionsrätt vid tiden för utbildningsreformen lektorerna Ulf Jensen, Lotta Wikman och Lars Jacobson. Det var alltså denna trio som genom sitt pionjärbete åstadkom att sokratiska lektioner blev en del av juristutbildningen i Uppsala från och med 1993.²

Relativt snart efter lektionernas införande kom var och en av de anförda lektorerna emellertid att lämna fakulteten. De lärare som från tiden kring millennieskiftet sattes att förvalta och vidareutveckla Terminskurs 3 med avseende på sakrätt och exekutionsrätt var, förutom jag själv, adjunkten Stefan Zetterström och lektorn Peter Strömgren. Vi och andra i lärarlaget på Terminskurs 3 var länge överens om att sokratiska lektioner i kombination med ett relativt begränsat antal problembaserade seminarier var ett vinnande koncept vid undervisning i sakrätt och materiell exekutionsrätt.

varit inriktad på problembaserat lärande. Inte minst hade det varit så på den obligatoriska tio veckor långa introduktionskursen. Även på kurser senare under utbildningen hade det förekommit problembaserade seminarier och problembaserade kursmoment av andra slag. På en del fördjupningskurser hade inslaget problembaserat lärande rent av varit dominerande, såsom på Torgny Håstads kurs Kommersiell avtalsrätt där spelade processer sedan lång tid tillbaka varit ett framträdande inslag. Arbete i basgrupper hade också förekommit i viss mån, bland annat på nu nämnda kurser. Utbildningsreformen år 1992 kan därför inte sägas ha inneburit ett införande av något fullkomligt nytt men väl en omfattande förstärkning av det problembaserade lärandet som pedagogisk grundmodell för juristprogrammet.

² Se Jensen, U., 36 lektioner i sakrätt, 1994, s. 12.

Ett udda inslag på juristprogrammet efter 1992 års reform

Mot bakgrund av 1992 års reform av juristprogrammet kan det verka förvånande att våra medarbetare på den juridiska fakulteten i Uppsala accepterade inslaget av sokratiska lektioner på Terminskurs 3. Redan en kortfattad beskrivning av de sokratiska lektionerna i en på måfå vald men representativ undervisningsplan för kursen år 2014 visar att denna undervisningsform inte riktigt låg i linje med idealen bakom reformen 1992:

”Lektionerna utgörs av en dialog mellan lärarna och studenterna. Tempot är avsett att vara högt, med korta frågor och svar. Syftet bakom dialogen är att pröva hållbarheten av uttalanden i rättskällorna och att söka efter de grundprinciper som styr lösningen av de särskilda fallen. Målet med undervisningsformen är att träna de studerandes förmåga till juridiska resonemang. Den är hämtad från den amerikanska juristutbildningens första år och är känd som den *sokratiska metoden*.³

På de sokratiska lektionerna var det alltså inte så att läraren intog en tillbakadragen roll och överlät åt studenterna att ansvara för lektionens genomförande. Tvärtom var det läraren som genom korta frågor drev lektionen framåt och såg till att allt hängde med. Några långa tankegångar fanns det inte utrymme för, vare sig från studenternas sida eller från lärarens sida. I stället skulle lärarens frågor föranleda endast korta svar, och detta skulle ske i ett raskt tempo. Någon diskussion studenter emellan förekom i princip inte på de sokratiska lektionerna och var heller inte avsedd att kunna förekomma. Läraren skulle ständigt delta i den dialog som fördes.

Vidare innebar upplägget att studenterna inte skulle förbereda de sokratiska lektionerna i basgrupper utan endast individuellt. Visst kunde studenterna ändå välja att förbereda sig tillsammans, men under lektionerna var det till enskilda studenter, inte till basgrupper, som läraren riktade sina frågor. Huvudsakligen ställdes dessa frågor utan föregående handuppräckning, och det fanns inte som på seminarierna någon möjlighet för den utvalda studenten att bolla frågan vidare till övriga medlem-

³ Se Undervisningsplan, Terminskurs 3, vårterminen 2014, s. 3. Liknande beskrivningar finns i alla undervisningsplaner och kursrapporter för Terminskurs 3, åtminstone om vi begränsar oss till de kursomgångar som hölls 2002–2022.

mar av basgruppen. De annars så centrala basgrupperna sattes alltså på paus när det var dags för sokratisk lektion. I någon mening pausades även de större diskussionsgrupperna – seminariegrupperna – eftersom sokratgrupperna hade en annan sammansättning och bestod av två seminariegrupper (cirka 50 studenter). Som sagt förekom i princip inte heller någon diskussion mellan studenterna på de sokratiska lektionerna.

Det beskrivna avsteget från det annars rådande pedagogiska idealet från 1992 hade kanske inte varit så anmärkningsvärt om de sokratiska lektionerna hade varit få till antalet. Det kan de emellertid knappast sägas ha varit. De första åren innehöll Terminskurs 3 ("Civilrätt 2") hela 36 sokratiska lektioner i sakrätt och materiell exekutionsrätt, och fram till höstterminen 2005 var dessa lektioner aldrig färre än 30 till antalet. En vanlig kursvecka under denna tolvårsperiod hade studenterna på kursen därför hela tre sokratiska lektioner om vardera 45 minuter (sammanlagt 135 minuter) i sakrätt och materiell exekutionsrätt men endast ett problembaserat seminarium om 90 minuter i dessa ämnen. Hösten 2005 minskades antalet sokratiska lektioner visserligen till 21, men även därefter mottog studenterna lika mycket undervisningstid i sokratisk form som i seminarieform såvitt avsåg sakrätt och materiell exekutionsrätt. Först nio år senare, hösten 2014, påbörjades en successiv men långsam nedtrappning av det sokratiska inslaget på Terminskurs 3.

Till det anförda kommer att de sokratiska lektionerna var obligatoriska för studenterna på samma sätt som de problembaserade seminarierna. Det vore därför missvisande att likna de sokratiska lektionerna vid interaktiva föreläsningar eller lektioner i största allmänhet. För samtliga studenter var dessa lektioner ett dominerande inslag i de dagliga studierna när de gick Terminskurs 3 på juristprogrammet i Uppsala.

Avstamp för den fortsatta texten

I det följande ska jag ur ett lärarperspektiv säga något om de sokratiska lektionerna på Terminskurs 3, främst under den period om 20 år som jag undervisade på terminen med användning av denna metod (2002–2022). Våren 2022 fattade läroverket i samråd med Juridiska föreningen ett beslut om att inte längre ha några sokratiska lektioner på kursen. De dåvarande tolv sokratiska lektionerna ersattes med fem nya problembaserade seminarier i sakrätt och materiell exekutionsrätt, vilka lades till de befintliga tretton seminarierna. Några av de utmaningar med sokratiska lektioner och överväganden som låg bakom denna reform ska jag

kortfattat återkomma till, men av större allmänt intresse är förmodligen motiven till att vi under så lång tid valde att behålla de sokratiska lektionerna, trots en del motstånd från kollegor och kritik från många studenter (blandad med lovord från många andra). I första hand ska jag därför beskriva olika styrkor med det kursupplägg som innebar att sokratiska lektioner ingick som pedagogiskt verktyg på Terminskurs 3.⁴

Pedagogiska grundidéer och sokratiska lektioner år 1993 och 1994

Låt oss börja med en kortfattad historik baserad på vad som framgår av Ulf Jensens bok ”36 lektioner i sakrätt” från 1994.⁵

I ett inledande kapitel till sagda bok beskriver Ulf Jensen den sokratiska metodens bakgrund i amerikansk juristutbildning. En stor del av äran för metodens införande tillskrivs professor Christopher Columbus Langdell som under sin tid som dekan vid Harvard Law School 1870–1895 reformerade utbildningen på flera olika sätt, bland annat genom att införa studiet av rättsfall som den grundläggande pedagogiska metoden. I en sammanfattning av det didaktiska syftet bakom den sokratiska metoden (eller ”rättsfallsmetoden”) skriver Jensen att den pedagogiska grundidén var att studenterna genom studium av rättsfall skulle på egen hand arbeta sig fram till insikt om vilka principer som styr den amerikanska rätten. Läraren skulle på systematisk och principiell grund noga välja ut vilka rättsfall som skulle behandlas på lektionerna. Det skulle alltså inte vara fråga om ett antal på måfå valda illustrationer utan handla om väl utvalda centrala rättsfall. För att träna det självständiga tänkandet skulle dock inte bara rättsfall som ansågs ”rättdömda” behandlas på lektionerna. I stället skulle även rättsfall som enligt läraren var ”feldömda” inkluderas i materialet. Lektionerna skulle bestå i diskussion om rättsfallen under aktivt deltagande av studenterna. Läraren skulle, åtminstone enligt den

⁴ Stort tack till Peter Strömberg som har fungerat som bollplank under mitt författande av denna uppsats. Han har hjälpt mig att komma ihåg vilka pedagogiska idéer lärarlaget på Terminskurs 3 hade när de sokratiska lektionerna på denna kurs vidareutvecklades och sammankopplades med de problembaserade seminarierna. Han har även delat med sig av sina tankar om de sokratiska lektionernas förtjänster och nackdelar. Vad som här skrivs gör dock inte anspråk på att avspeglar något annat än författarens egna erfarenheter och minnesbilder.

⁵ Boken gavs senare ut i en andra upplaga år 1999.

ursprungliga tanken, bara ställa frågor. Några avslutande summeringar skulle läraren inte göra.⁶

Uppenbarligen var det med inspiration från den beskrivna modellen som sokratiska lektioner infördes på Terminskurs 3 ("Civilrätt 2") hösten 1993. I en sammanfattande beskrivning riktad till studenterna på kursen sägs den sokratiska metoden i juristutbildningen bygga på tre enkla principer: "dialog mellan lärare och studenter, högt tempo och autentiskt underlag".⁷

Vad de pådrivande lärarna i sakrätt och materiell exekutionsrätt hoppades uppnå genom införandet av sokratiska lektioner var enligt Ulf Jensens framställning aktiva lektionsgrupper där frågor och svar skulle "spruta fram i tempo furioso", fjärran från de "tröga seminarier" som annars förekom på juristutbildningen. Vidare ville lärarna förmedla sakrätten på ett "*skenbart* atomistiskt sätt", varmed verkar avses att mängden lektioner och deras disposition avsågs kunna ersätta traditionell undervisning (kanske i föreläsningsform?). Undervisningen skulle vidare bli mer källorienterad i och med att det var rättsfall som skulle studeras och inte läroböckers förklaringar av rättsfall.⁸

Enligt Ulf Jensens beskrivning av hur arbetet med att utforma sakrättskursen gick till var det å ena sidan så att urvalet av rättsfall gjordes för att täcka kursens huvudämnen. Å andra sidan var ett annat urvalskriterium, när det bestämdes vilka rättsfall som skulle tas med, emellertid att dessa fall helst inte skulle vara alltför vidlyftigt kommenterade i läroböckerna. Resultatet blev att en del av de viktigaste rättsfallen i sakrätt och materiell exekutionsrätt inte togs med. Vid det första kurstillfället år 1993 bestod en icke obetydlig del av materialet av artiklar och lagförarbeten, men lärarnas erfarenhet av lektioner som inte byggde på rättsfall blev negativ. I boken "36 lektioner i sakrätt", som gavs ut för att användas från och med höstterminen 1994, fanns det därför i princip inga lektioner som inte innehöll åtminstone något rättsfall.⁹

Nyfiket kan man efter denna beskrivning av syftena med att införa sokratiska lektioner på Terminskurs 3 ("Civilrätt 2") fråga sig vilka teman som hösten 1994 diskuterades på dessa lektioner. Strax nedan återges därför innehållsförteckningen i "36 lektioner i sakrätt" från 1994. För

⁶ Se Jensen, U., 36 lektioner i sakrätt, 1994, s. 7–11, särskilt s. 9.

⁷ Se baksidestexten till Jensen, U., 36 lektioner i sakrätt, 1994.

⁸ Se Jensen, U., 36 lektioner i sakrätt, 1994, s. 12.

⁹ Se Jensen, U., 36 lektioner i sakrätt, 1994, s. 13.

den särskilt intresserade läsarens skull noteras även vilket källmaterial som behandlades på var och en av de 36 lektionerna och inom ramen för varje tema.

- 1) *Den sokratiske metoden*
- 2) *Godtrotsförvärv av lösöre*: NJA 1989 s. 784; NJA 1993 s. 429
- 3) *Godtrotsförvärv av fast egendom*: NJA 1990 s. 331
- 4) *Sakrättsliga konflikter om hyresrätt*: SvJT 1959 ref. s. 65; RBD 20:87
- 5) *Specialitet*: NJA 1959 s. 590; NJA 1976 s. 251
- 6) *Redovisningsmedel*: NJA 1985 s. 836; NJA 1987 s. 18
- 7) *Surrogation*: RH 1986:63; NJA 1963 s. 502
- 8) *Tillförande av fastighetstillbehör*: NJA 1985 s. 365; NJA 1986 s. 513
- 9) *Det rättsliga tillbehörsrekvisitet*: Prop. 1966:24 s. 75–80; NJA 1985 s. 232
- 10) *Infogande*: NJA 1955 s. 1; NJA 1960 s. 9
- 11) *Medgivande till förfogande*: NJA 1960 s. 221; NJA 1974 s. 660
- 12) *Återtagandeförbehåll*: Schmidt, F., Om ägareförbehåll och avbetalningsköp, 1938, s. 161–163; Hessler, H., Allmän sakrätt, 1973, s. 189 f.; NJA 1974 s. 376; NJA 1975 s. 222
- 13) *Kommission*: NJA 1940 s. 312; NJA 1979 s. 330
- 14) *Tradition*: NJA 1975 s. 638; NJA 1956 s. 770; NJA 1985 s. 159; Göranson, U., Traditionsprincipen, 1985, s. 638–646
- 15) *Denuntiation*: NJA 1949 s. 164; NJA 1979 s. 451; NJA 1988 s. 257
- 16) *Mer om sakrättsliga moment*: NJA 1987 s. 3; NJA 1980 s. 740; NJA 1991 s. 564
- 17) *Bevisreglerna vid utmätning*: NJA 1989 s. 682; NJA 1991 s. 266
- 18) *Återvinning*: NJA 1985 s. 117; NJA 1987 s. 872; NJA 1989 s. 185
- 19) *Konkurs- och massafordringar*: NJA 1990 s. 110; NJA 1981 s. 801
- 20) *Kvittning i konkurs*: NJA 1971 s. 122; NJA 1989 s. 602
- 21) *Besittning av pant*: NJA 1983 s. 103; NJA 1986 s. 409
- 22) *Retentionsrätt*: NJA 1985 s. 205; NJA 1987 s. 312
- 23) *Företagshypotek*: NJA 1990 s. 562; NJA 1972 s. 197
- 24) *Internationellt privaträttsliga frågor*: NJA 1978 s. 593; NJA 1984 s. 693
- 25) *Sakrättsligt skydd vid fastighetsköp*: Hessler, H., Allmän sakrätt, 1973, s. 247–249 och 260–264; NJA 1983 s. 436
- 26) *Pantsättning av obehörig*: RH 1985:120
- 27) *Pantbrevstillägg och ägarhypotek*: NJA 1983 s. 696; NJA 1991 s. 383

- 28) *Lägsta godtagbara bud*: NJA 1929 s. 134; Prop. 1967:16 s. 124–126 och 160; NJA 1977 s. 823
- 29) *Exekutiva köp*: NJA 1987 s. 954; Hillert, H., Inroparens ställning s. 155 f., 161–165 och 167–172;¹⁰ RH 1991:22
- 30) *Förfogandeförbud*: NJA 1993 s. 470; Walin, G., Gregow T. & Löfmarck, P., Utsökningsbalken och promulgationslag m.m., andra upplagan 1987, s. 264 f. (endast en längre fotnot); NJA 1991 s. 598; NJA 1993 s. 529
- 31) *Allemansrätt*: NJA 1986 s. 637; Favorite v. Miller¹¹
- 32) *Expropriationstillstånd*: Prop. 1972:109 s. 218–220; [tre autentiska ansökningar om tillstånd till expropriation]
- 33) *Förköpslagen*: [fyra autentiska ansökningar om tillstånd till förköp]
- 34) *Förvärvstillstånd*: RBD 7:78; RBD 23:82
- 35) *Bygglov*: RÅ 1990 ref. 41; RÅ 1990 ref. 52; RÅ 1990 ref. 91
- 36) *Expropriationsersättning*: NJA 1988 s. 376; Prop. 1971:122 s. 186 f.

För oss som inte var med 1994 är det slående vilket vidsträckt omfång de sokratiska lektionerna hade i materiellt hänseende. Som framgått innehöll kursen till exempel en lektion där internationellt privaträttslig problematik behandlades och en rad lektioner med teman som förvärvstillstånd, bygglov, allemansrätt och expropriation. En del av dessa ämnen behandlas numera på Terminskurs 6 av juristprogrammet i Uppsala. Andra teman kan ha fallit bort från detta program.

Beträffande genomförandet av undervisningsmodellen 1993 och 1994 berättar Ulf Jensen i ”36 lektioner i sakrätt” att de sokratiska lektionerna redan då, precis som senare blev fallet, hölls i dubbla seminariegrupper (50 studenter) och att detta ansågs ge ”mycket undervisning för pengarna”.¹² Att lektionerna var begränsade till 45 minuter ”betydde mycket för tempot”, skriver Jensen, och han tillägger att undervisningen ”kunde få en helt annan fart än brukligt”.¹³ Under flera år hölls på kursen tre sådana fartfyllda sokratiska lektioner per vecka. Mot bakgrund av att problembaserade seminarier kompletterade lektionerna och att dessutom ett annat ämne – familjerätt eller immaterialrätt – lästes parallellt med

¹⁰ Denna artikel finns tryckt i Lindblom, P. H. (red.), *Process och exekution*, Vänbok till Robert Boman, 1990, s. 155–176.

¹¹ Supreme Court of Connecticut, 1978. 176 Conn. 310, 407 A.2d 974.

¹² Se Jensen, U., 36 lektioner i sakrätt, 1994, s. 13.

¹³ Se Jensen, U., 36 lektioner i sakrätt, 1994, s. 13.

sakrätt och materiell exekutionsrätt, måste kursupplägget betecknas som mycket ambitiöst.¹⁴

Sokratiska lektioner efter år 2002 och pedagogiska idéer bakom upplägget

Den första gången jag undervisade på Terminskurs 3 var höstterminen 2002. Av ett speciellt skäl var jag vid detta tillfälle tveksam till att undervisa sokratiskt: i mitten av oktober samma höst skulle mitt första barn födas. Jag frågade mig om jag skulle jag orka med det idoga förberedelsearbete som skulle krävas för ett gott utförande av de sokratiska lektionerna och om jag skulle klara av att fullgöra dem i ett tillräckligt högt tempo. Lösningen blev att jag undervisade bara på de problembaserade seminarierna och att min goda kollega Stefan Zetterström höll i de sokratiska lektionerna i mina seminariegrupper. På papperet verkade denna arbetsfördelning idealisk.

I sakrätt och materiell exekutionsrätt finns det emellertid många rättsfall vars tolkning inte är självklar. Snart märkte jag att de nyansskillnader som ibland fanns mellan min kollegas och min tolkning av ett rättsfall kunde påverka seminariets genomförande på ett negativt sätt. Vid behandlingen av ett visst tema föregick de sokratiska lektionerna alltid det problembaserade seminarium där samma tema togs upp. Studenterna kom till seminariet med en uppfattning om de relevanta rättsfallens tolkning som de hade fått med sig från de sokratiska lektionerna på samma tema, och det visade sig vara mycket svårt att i detta skede övertyga studenterna om att det fanns ett alternativt sätt att läsa prejudikaten. Ibland uppstod irritation bland studenterna då jag ”krånglade till det” genom att inte hålla mig till exakt den tolkning av rättsfallen som gjorts på de sokratiska lektionerna. Även om dessa svårigheter inte var överväldigande fick tendensen mig att förstå vilken kraft som låg i de sokratiska lektionerna. Jag insåg att studenterna i hög grad tog till sig vad som försiggick på dessa lektioner och märkte att studenterna även var bra på att utnyttja de insikter de fått när de förberedde de problembaserade seminarierna.

¹⁴ Det bör noteras att Terminskurs 3 (”Civilrätt 2”) vid den aktuella tiden omfattade endast 18 veckor (numera, från och med höstterminen 2011, 20 veckor). Även om de sokratiska lektionerna hade fördelats jämt över kursens alla veckor skulle det alltså ha varit två sådana lektioner per vecka.

Mina tankar började kretsa kring hur denna styrka hos de sokratiske lektionerna bäst kunde tas till vara för att bidra till att studenterna blev så skickliga som möjligt i sakrätt och materiell exekutionsrätt.

Under åren som följde kom vi som ingick i lärarlaget i sakrätt och materiell exekutionsrätt att successivt inta en hållning till de sokratiske lektionerna som får sägas likna den som på 1800-talet hade skisserats av professor Christopher Columbus Langdell. Vår inställning var att de rättsfall som behandlades på de sokratiske lektionerna skulle vara de mest centrala på vart och ett av de delområden som kursen omfattade. Att rättsfallen må vara omtalade i läroböckerna brydde vi oss inte så mycket om. Vad som där skrevs kunde utmanas eller i vart fall problematiseras, och ibland kunde läroböckernas framställningar utnyttjas som katalysator för och motor i en kritisk analys av rättsfallen.¹⁵ Åtminstone i någon utsträckning kunde vi även upprätthålla idealet att studenterna skulle läsa så många rättsfall att de kunde bilda sig en egen uppfattning om rättspraxis på ett visst område. Varje sokratisk lektion innehöll tre eller ibland fyra rättsfall och under många år innebar kursens upplägg att studenterna hade två till tre sokratiske lektioner inför vart och ett av de problembaserade seminarierna. Studenterna läste alltså mellan sex och tio rättsfall inför varje seminarium och därmed lika många rättsfall inom varje delområde av sakrätten och den materiella exekutionsrätten. I serien av sokratiske lektioner inkluderades dessutom, på sätt som också förordats av professor Christopher Columbus Langdell, vissa rättsfall som kunde underställas extra kritisk granskning på lektionerna och kanske rentav betecknas som "feldömda".

Ett exempel på ett sådant rättsfall är NJA 1998 s. 379, som gällde en köparens skydd mot säljarens borgenärer. Högsta domstolen fann att det aktuella köpet hade blivit skyddat mot säljarens borgenärer genom vissa åtgärder som säljarens konkursbo hade vidtagit efter det att säljaren hade försatts i konkurs. I studenternas huvudsakliga lärobok, Håstad, T., Sakrätt avseende lös egendom, Supplement 1996, s. 19 f., kunde bland annat följande läsas om detta rättsfall: "Att [köparens] ursprungliga förvärv skulle kunna ha blivit sakrättsligt skyddat efter överlåtarens försättande i konkurs genom konkursförvaltarens åtgärder, är en ny tanke; sakrättsligt skydd i vanlig mening åstadkoms endast genom åtgärder före kursen eller genom åtgärder som faller under godtroshet i 3:2 KL, ehuru de i det senare fallet ofta kan bringas att återgå". Därefter presenterade författaren sin syn på scenariots

¹⁵ Se för ett exempel vad som sägs strax nedan om NJA 1998 s. 379.

verkliga problematik och vad som egentligen var den svårbedömda frågan i fallet. Med denna framställning som underlag fanns det goda möjligheter till kritisk granskning av prejudikatet på den sokratiska lektionen.

I Ulf Jensens bok "36 lektioner i sakrätt" inleddes varje sokratisk lektion med en kort beskrivning av rättsområdet och ett antal frågor att fundera på vid läsningen av lektionens rättsfall. Som exempel kan följande parti citeras ur den lektion som handlade om kvittning i konkurs och innehöll rättsfallen NJA 1971 s. 122 och NJA 1989 s. 602.

"Kvittningsrätten är som bekant ganska generös i konkurser, men vissa spär-rar finns och fler vore tänkbara. I dagens första fall gäller frågan, om redovis-ningsfordringar får kvittas mot vanliga fordringar. Kan en mäklare ta betalt för provisionen ur klientmedel?

När uppkommer en fordran? Vi har redan studerat detta spörsmål och i kvittningsfall måste frågan kunna besvaras, eftersom konkurslagen endast erkänner kvittningsrätt om fordringen fanns vid konkursutbrottet. I NJA 1989 s. 602 var frågan uppe. Hur lyder prejudikatet?"¹⁶

Dessa ingresser till de sokratiska lektionerna fyllde förmodligen en god pedagogisk funktion. Efter några år valde vi emellertid att ta bort ingres-serna av framför allt två olika skäl. För det första ville vi att studenterna skulle tränas i att självständigt identifiera vad som var den eller de intres-santa frågorna i de rättsfall som inkluderats i kursen. Denna typ av pro-blemidentifikation skulle vara en grundläggande del av innehållet i dia-logerna mellan läraren och studenterna på de sokratiska lektionerna. För det andra ville vi möjliggöra för de enskilda lärarna att mer fritt utforma sina sokratiska lektioner efter eget huvud. Troligen skilde sig de sokra-tiska lektionerna ibland åt ganska mycket från lärare till lärare. Det ansåg vi som utgångspunkt vara ett sundhetstecken och helt i sin ordning.

Vidare såg vi det som mest ändamålsenligt att varje student skulle ha samma lärare på de sokratiska lektionerna som på de problembaserade seminarierna. På så sätt kunde en debatt om olika möjliga tolkningar av rättsfallen, i de fall där prejudikatens innebörd inte var uppenbar, klaras av på de sokratiska lektionerna och inte i onödan ta tid från diskussionerna på de problembaserade seminarierna. I de fall en utvidgad diskussion var nödvändig kunde tråden tas upp från den sokratiska lektionen till det efterföljande seminariet utan att det uppstod några onödiga "fnurror".

¹⁶ Se Jensen, U., 36 lektioner i sakrätt, 1994, s. 219.

En annan sak som vi i lärarlaget kom att eftersträva var en klar koppling mellan de problembaserade seminarierna och de sokratiska lektioner som föregick varje seminarium. En sådan koppling fanns redan vid de sokratiska lektionernas införande år 1993, men vi hade som ambition att stärka sambandet ytterligare. Det skulle inte bara vara så att temat var detsamma på de sokratiska lektionerna som på det problembaserade seminarium som hölls under samma vecka. Det skulle också vara så att tillämpningsfrågorna på seminariet eller åtminstone ett par av dem baserades på (fiktiva) scenarion som utgjorde variationer av de sakförhållanden som hade prövats i rättsfallen på de sokratiska lektionerna. Allra helst skulle flera rättsfall aktualiseras samtidigt, ibland för att fallen framstod som oförenliga, ibland för att fallen behövde läsas i ett sammanhang för att helheten skulle förstås. På detta sätt skulle studenterna tränas i att bedöma räckvidden hos Högsta domstolen prejudikat. Även i övrigt skulle deras förmåga att tillämpa principer härrörande från rättspraxis på konkreta fall vässas och förbättras.

I kursrapporten för Terminskurs 3 år 2017 kan följande läsas på det anförda temat.

”Undervisningen i sakrätt bedrivs inte bara i seminarier utan även i sokratiska lektioner. Lektionerna bygger i stor utsträckning på en dialog mellan läraren och studenterna. Det konkreta målet med varje lektion är att finna prejudikaten i utvalda rättsfall samt att definiera och utvärdera den grundprincip som där kommer till uttryck. Det övergripande målet med undervisningsmetoden är att träna studenternas analytiska förmåga och skicklighet i att föra juridiska resonemang. De sokratiska lektionerna är till övervägande del starkt knutna till veckans seminarier och avsikten är att studenterna skall tränas i att koppla ihop prejudicerande rättsfall med faktiska omständigheter. Studenterna brukar beskriva hur de ideligen återvänder till de sokratiska lektionerna för att lösa seminarieuppgiften, vilket tyder på att upplägget fungerar väl.”¹⁷

För att ge en bild av hur kursen kunde vara upplagd ska här presenteras en översiktlig beskrivning av kursupplägget höstterminen 2016. Som kommer att framgå nedan hade undervisningen i sakrätt och materiell exekutionsrätt vid denna tidpunkt slimmats ner i förhållande till hur den tidigare sett ut, men principerna för kursupplägget var alltså desamma.

¹⁷ Se Kursrapport för Terminskurs 3, 30 högskolepoäng, vårterminen och höstterminen 2017, författad av kursföreläsarna Vladimir Bastidas och Peter Strömberg, s. 6.

Den del av Terminskurs 3 som avsåg sakrätt och materiell exekutionsrätt innehöll hösten 2016 nedanstående 15 sokratiska lektioner och tolv seminarier.

Seminarium 1: Allmänt om skillnaden mellan obligationsrätt och sakrätt

Sokrat 1 – Godtrosförvärv av lösöre: NJA 1995 s. 337; NJA 2005 s. 502; NJA 2006 s. 45; NJA 2009 s. 889

Seminarium 2: Godtrosförvärv av lös egendom

Sokrat 2 – Traditionsprincipen: NJA 1975 s. 638; NJA 1991 s. 564; NJA 2007 s. 413

Sokrat 3 – Mer om traditionsprincipen: NJA 1956 s. 485; NJA 1983 s. 103; NJA 1998 s. 545

Seminarium 3: Traditionsprincipen och avtalsprincipen

Sokrat 4 – Denuntiation som alternativ till tradition: NJA 1949 s. 164; NJA 1986 s. 409; NJA 1995 s. 367 I

Sokrat 5 – Retentionsrätt och stoppningsrätt: NJA 1987 s. 312; NJA 1985 s. 205; NJA 1985 s. 879

Seminarium 4: Denuntiation samt stoppningsrätt och retentionsrätt

Sokrat 6 – Specialitetsprincipen: NJA 1963 s. 502; NJA 1976 s. 251; NJA 1985 s. 836

Sokrat 7 – Mer om specialitetsprincipen: NJA 1994 s. 506; NJA 1995 s. 367 II; NJA 2009 s. 500

Seminarium 5: Allmänna fall där gäldenären besitter egendom utan laga fång

Sokrat 8 – Kommission m.m.: NJA 2000 s. 685; NJA 2012 s. 419; NJA 2009 s. 79

Seminarium 6: Kommission, konsignation och försäljning med återtagandeförbehåll

Sokrat 9 – Tillbehör och accession: NJA 1996 s. 139; NJA 1960 s. 9; NJA 1985 s. 232; NJA 2014 s. 35

Seminarium 7: Infogande och tillbehör

Sokrat 10 – Återvinning: NJA 1987 s. 872; NJA 1996 s. 333; NJA 1997 s. 408

Sokrat 11 – Mer om återvinning: NJA 2008 s. 1208; NJA 1996 s. 271; NJA 2001 s. 474

Seminarium 8: Återvinning och kvittning i konkurs

Sokrat 12 – Panträtt i bostadsrätt samt godtrosförvärv av fast egendom: NJA 1994 s. 668; NJA 1990 s. 331; NJA 2002 s. 11

Seminarium 9: Sakrätt i fast egendom

Sokrat 13 – Företagshypotek och repetition av vissa sakrättsliga principer: NJA 1982 s. 900; NJA 1997 s. 660; NJA 2010 s. 154

Seminarium 10: Utdelning vid företagshypotek och vid panträtt i fastighet

Sokrat 14 – Beviskrav vid utmätning samt undantag från exekution: NJA 1986 s. 334; NJA 1989 s. 682; NJA 1995 s. 416; NJA 2004 s. 373

Seminarium 11: Bevisregler vid exekution och undantag från exekution

Sokrat 15 – Konkursboets inträde i gäldenärens avtal: NJA 1981 s. 801; NJA 2007 s. 519; NJA 1996 s. 368

Seminarium 12: Utdelning i konkurs

Ros och ris samt successiv nedtrappning av antalet sokratiska lektioner

Vi som var lärare på Terminskurs 3 var under många år av uppfattningen att det beskrivna kursupplägget fungerade mycket väl. En stor andel av studenterna uppgav sig också vara nöjda eller mycket nöjda med undervisningen på kursen och vi stärktes hela tiden i vår övertygelse. Jag minns särskilt en anonym kommentar i en kursutvärdering där en student betecknade upplägget med sokratiska lektioner och därtill hörande seminarier som "genialiskt", ungefär av de skäl som har angetts strax ovan. Det var tydligt att studenterna använde sig av vad de hade lärt sig på de sokratiska lektionerna när de förberedde de problembaserade seminarier.

Det fanns emellertid även negativ återkoppling på de sokratiska lektionerna. En del av de studenter som var kritiskt inställda uppgav att de var oroliga och stressade inför varje sokratisk lektion och upplevde det som

mycket pressande att under hela lektionstiden hålla sig beredd att svara på lärarens frågor inför 50 andra personer. För dessa studenter hade de sokratiska lektionerna förmodligen snarare negativ än positiv inverkan på lärandet. Ett härmed sammanlänkat bekymmer, som vi i längden inte heller kunde bortse ifrån, var att en stor andel av studenterna uppgav att stressnivån på kursen var väldigt hög på grund av tidsbrist. Det var nog inte för inte som Terminskurs 3 någon gång kring millennieskiftet kom att kallas "Väggen" av Uppsalas juriststudenter. I kursrapporten för 2003, då de sokratiska lektionerna fortfarande var 30 till antalet, konstateras följande.

"Lektionerna är mycket uppskattade av studenterna. Samtidigt går det inte att blunda för att de sokratiska lektionerna tar mycket av studenternas tid i anspråk, både när det gäller förberedelse tid och närvaro."¹⁸

För att försöka komma till rätta med en del av de beskrivna problemen minskades inför höstterminen 2004 antalet sokratiska lektioner från 30 till 25. I kursrapporten för denna termin konstaterades följande: "De flesta studenter ansåg att mängden lektioner var lagom, med tendens mot för många."¹⁹ Höstterminen 2005 minskades antalet sokratiska lektioner på nytt, nu från 25 till 21, men denna gång framför allt av budgetskäl. Enligt kursrapporten för 2005 fanns det ändå "viss tendens mot för många" i studenternas svar på frågan om de sokratiska lektionerna var lagom många till antalet.²⁰ Åren 2006 till 2013 låg antalet sokratiska lektioner relativt konstant mellan 19 och 21. Antalet problembaserade seminarier var under denna period cirka elva.

Nästa större förändring av antalet sokratiska lektioner ägde rum hösten 2014. På årets kurskonferens försommaren 2014 hade Juridiska föreningen presenterat en alarmerande rapport om studenternas mående och framställt starka önskemål om att antalet sokratiska lektioner skulle minskas. Höstterminen 2014 innehöll kursen därför endast tolv sokratiska lektioner. De borttagna lektionerna, som var åtta till antalet, hade ersatts med två nya problembaserade seminarier. Året därpå gjorde lärar-

¹⁸ Se Kursrapport för Terminskurs 3, 18 poäng, Civilrätt 2, höstterminen 2003, författad av kursföreståndaren Anna Singer, s. 8.

¹⁹ Se Kursrapport för Terminskurs 3, 18 poäng, Civilrätt 2, höstterminen 2004, författad av kursföreståndaren Anna Singer, s. 8.

²⁰ Se Kursrapport för Terminskurs 3, 18 poäng, Civilrätt 2, höstterminen 2005, författad av kursföreståndaren Margareta Brattström, s. 9.

laget emellertid bedömningen att denna neddragning av undervisningsvolymen hade varit lite väl drastisk.²¹ Från och med höstterminen 2015 fram till 2020-talet var antalet sokratiska lektioner därför cirka 15. Seminarierna var under samma tid elva eller tolv till antalet. Trots att antalet sokratiska lektioner således hade dragits ner rejält var en återkommande kritik från studenterna att arbetstempot på kursen var för högt.²²

Inför vårterminen 2022 skars av budgetskäl antalet lektioner ner till tolv. Därmed återstod bara en tredjedel av de ursprungliga 36 sokratiska lektionerna på Terminskurs 3.

Utmaningar och en reform inför höstterminen 2022

Som har beskrivits finns det många styrkor med ett kursupplägg som innebär att en serie problembaserade seminarier kompletteras med sokratiska lektioner som förbereder studenterna inför seminarierna. Det finns emellertid också flera utmaningar, varav ett par ska beröras här.

Precis som den stress hos studenterna som nyss har beskrivits handlar den första av dessa utmaningar i grunden om tidsbrist. En sokratisk lektion förutsätter, om den ska fungera som det är tänkt, att varje student förbereder sig inför lektionen på ett alldeles speciellt sätt. Det är inte tillräckligt att studenten läser igenom de rättsfall som hör till den sokratiska lektionen och försöker förstå vilka principiella slutsatser som kan dras utifrån dem. Studenten måste också göra noggranna anteckningar eller understrykningar i rättsfallen och dessutom lära in åtminstone en del av materialet. Om så inte sker kommer studenten inte att vara beredd att svara på lärarens frågor i ett sådant raskt tempo som krävs för att 45 minuter ska räcka till för en genomgång av tre rättsfall. Studenten vet detta och tycker i många fall att det är pinsamt att inte kunna svara på lärarens frågor. Vad studenten därmed riskerar att göra är en av två icke önskvärda saker. Den ena är att samvetsgrant läsa och lära in så mycket som möjligt av rättsfallen för att vara beredd att svara på vilken fråga som

²¹ Jfr Kursrapport för Terminskurs 3, 30 högskolepoäng, vårterminen och höstterminen 2014, författad av kursföreståndarna Bengt Domeij och Stojan Arnerstål, s. 12.

²² Se till exempel Kursrapport för Terminskurs 3, 30 högskolepoäng, vårterminen och höstterminen 2017, författad av kursföreståndarna Vladimir Bastidas och Peter Strömgen, s. 7.

helst från lärarens sida. Om så sker kommer studenten förmodligen att tvingas prioritera bort sådant som läsning av kurslitteratur, författande av promemorior, repetition och reflektion. Den andra av de saker som studenten kan hemfalla till att göra är att söka genvägar till att klara av och behärska den sokratiska lektionen. En sådan genväg innebär att studenten helt enkelt hämtar hem en ”mall” för den sokratiska lektionen från nätet. Där finns det nämligen lätt tillgängliga dokument som exempelvis ”Sokratisk lektion 5 ht 2015, Laila Zackariasson”, vilka har laddats upp av tidigare studenter på kursen. För studenten personligen kan det vara rationellt att ta en sådan genväg. Han eller hon kanske därigenom frigör tid för att läsa kurslitteraturen eller ägna sig åt annan kursrelevant verksamhet. För kvaliteten på den sokratiska lektionen kan genvägen emellertid, om den tas av många, vara förödande. Nöjer sig studenterna med att läsa nedladdade dokument kommer de inte att kunna svara på frågor som går utöver den där presenterade mallen. Den tänka dialogen mellan lärare och studenter går förlorad och lektionen kan i värsta fall bli att likna vid ett läxförhör. Stråk av sådana förhör måste nästan alltid finnas i en sokratisk lektion, då omständigheterna i rättsfallen går igenom, men tanken är att studenterna med hjälp av läraren därefter ska resonera sig fram till en rimlig tolkning av rättsfallen. Detta går inte om studenterna redan sitter på något som de betraktar som ett ”facit”.

Ett annat problem vid genomförandet av de sokratiska lektionerna på Terminskurs 3 hade sin upprinnelse i att allt fler studenter under 2010-talet började ha med sig laptop till lektionerna. Dessa laptops drog fokus från grundmaterialet och diskussionerna, vilket märktes bland annat genom att många frågor och svar behövde upprepas av läraren. Ett växande antal studenter ägnade sig åt att anteckna så mycket som möjligt av vad läraren sa i stället för att fullt ut hänga med i dialogen. Ibland kunde läraren på samma sokratiska lektion med nästa sokratgrupp höra sina egna ord upprepas, vilket också kan ha haft med datorernas närvaro att göra. Från och med höstterminen 2016 infördes mot denna bakgrund skärmfrihet på de sokratiska lektionerna. Det skulle inte längre vara tillåtet att läsa eller föra elektroniska anteckningar under denna undervisningsform. Förändringen, som var den första i sitt slag på juristprogrammet i Uppsala, gjordes nästan helt utan protester från studenternas sida.²³

²³ Jfr protokoll för Terminskurs 3 från Mitterminskursråd den 24 oktober 2016 och protokoll från Slutkursråd den 21 februari 2017.

Senare har skärmfrihet införts även på de problembaserade seminarierna men då under något större protester.

På det anförda sättet, genom att införa skärmfrihet, lyckades vi på Terminskurs 3 eliminera ett klart störande moment på de sokratiska lektionerna. Kvar fanns emellertid ett annat besläktat problem. Detta utgjordes av att studenterna i allt större utsträckning läste från utskrivna papper i stället för att hänga med i rättsfallen när läraren ställde sina frågor. Det handlade inte alltid om dokument som laddats ner från nätet utan kunde vara dokument som studenterna själva författat. Oavsett vad det var för dokument innebar tendensen att det inte längre gick att på samma sätt som tidigare peka på utvalda ställen i Högsta domstolens domskäl och ställa frågor kring dem. Det fanns studenter som hängde med i resonemangen när läraren gjorde så, men många gjorde det inte. En lösning hade kanske kunnat vara att förbjuda dataskrivna anteckningar på de sokratiska lektionerna, men så långt gick vi aldrig. Jag har för egen del svårt att se hur ett sådant beslut hade kunnat göras effektivt. Vem skulle inför en lektion på 45 minuter hinna med att kontrollera att 50 studenter inte hade med sig något annat än rättsfall och handskrivna anteckningar?

En mer tidsobunden utmaning vid undervisning med sokratisk metod är av studiesocialt slag och har med studenternas arbetsmiljö att göra. Som har nämnts fanns det studenter på Terminskurs 3 som var oroliga inför varje sokratisk lektion och upplevde det som mycket pressande att under hela lektionstiden hålla sig beredda att svara på lärarens frågor. Vi i lärarlaget visste ofta vilka dessa studenter var. Åtminstone för en del av oss kändes det inte bekvämt att ställa följdfrågor när en student med denna typ av osäkerhet hade gett sitt svar på en fråga. För studenten kunde det vara ett stort framsteg att ens kunna svara på den initiala frågan, och den framgången ville vi inte snuva studenten på. För att den sokratiska metoden ska fungera optimalt förutsätts emellertid att det går att ställa följdfrågor, särskilt när studenten har gett ett svar som kan ifrågasättas eller problematiseras. Till en del studenter kunde sådana följdfrågor ställas, men inte till andra.

Slutligen ska noteras att det väl beprövade upplägg som vi länge hade på Terminskurs 3, med en serie sokratiska lektioner som är nära kopplade till en motsvarande serie problembaserade seminarier, förutsätter att antalet sokratiska lektioner är relativt stort. Kan detta kritiska antal inte uppnås på grund av tidsbrist hos studenterna eller av budgetsäl måste en annan typ av upplägg väljas, om det alls ska vara meningsfullt att ha ett inslag av sokratiska lektioner. Det blir i så fall fråga om enstaka

nedslag i relevant rättspraxis snarare än en serie rättsfall som är utvald för att ligga till grund för en egen förståelse av sakrätten och den materiella exekutionsrätten. I backspegeln kan konstateras att det möjligen hade blivit för få rättsfall redan när dessa hade minskats till tolv hösten 2014 och sedan justerats till 15 från och med hösten 2015. Studenternas förmåga att tillämpa slutsatser från de sokratiska lektionerna på problemfrågor i de anslutande seminarierna fortsatte att ligga på en god nivå. Deras genomsnittliga förmåga att identifiera rättsfrågan i ett komplext okänt scenario, som de ställdes inför bland annat på den avslutande tentamensskrivningen, försämrades emellertid successivt. Vad detta berodde på är naturligtvis svårt att säga, men det kan ha berott på att studenterna inte längre hade tillräckligt många sokratiska lektioner för att därigenom kunna få en överblick över sakrätten och den materiella exekutionsrätten. Samtidigt kan de ha haft för många lektioner för att hinna med att läsa kurslitteraturen tillräckligt noga, repetera och reflektera. Troligen hade det från och med hösten 2014 varit bättre om vi i stället för sokratiska lektioner hade haft rättsfallsseminarier på kursen med genomgång i lugn och ro av ett mindre antal centrala och principiellt viktiga rättsfall.

De anförda utmaningarna och flera andra låg till grund för att lärolaget på Terminskurs 3 våren 2022 beslutade sig för att från och med höstterminen samma år inte längre ha några sokratiska lektioner på kursen. Undervisningen i sakrätt och materiell exekutionsrätt bygger numera i mycket större utsträckning än tidigare på problembaserade seminarier och kan inte längre sägas utgöra något udda inslag på juristprogrammet i Uppsala.